

Ronde 3

Jürgen Pieters
 Universiteit Gent
 Contact: Jurgen.pieters@ugent.be

De troost van de literatuur: over fictie en wat ze hoort te doen

De voorbije decennia is heel wat geschreven over alle goeds dat het lezen van boeken in het persoonlijke leven van een lezer kan brengen. Dezelfde beelden en ideeën komen daarbij voortdurend terug. We halen een bijzondere vorm van vriendschap uit onze favoriete boeken. Petrarca schreef het zeven eeuwen geleden al en velen volgden sindsdien in zijn spoor. Boeken helpen ons bij het nemen van lastige beslissingen. Ze dragen zorg voor ons zielenheil wanneer we ons niet goed voelen. Ze zijn het kompas waarop we varen bij existentieel stormweer. Ze brengen troost wanneer we bijvoorbeeld iemand verliezen.

Nog niet zo heel lang geleden publiceerde ik twee boeken over die laatste gedachte: dat we troost kunnen halen uit de literatuur die we lezen. In beide boeken – *Literature and Consolation. Fictions of Comfort* (2021) en *Een boekje troost* (2021) – probeerde ik na te denken over een vraag die me intussen al meer dan een decennium bezighoudt: wat bedoelen we precies wanneer we zeggen dat we getroost worden door het lezen van een literaire tekst (een roman of een gedicht, zeg maar)? Waarom, zo vroeg ik me af, dook het woord ‘troost’ zo opvallend vaak op wanneer schrijvers, critici en lezers het hadden over de aantrekkelijkheid van literaire teksten die ze waardevol vonden? Dat boeken plezier brengen, ontspanning of een gevoel van schoonheid, meer dan begrijpelijk, maar troost? Mijn fascinatie voor de vraag werd gevoed door het frequente voorkomen van de uitspraak dat literaire teksten – fictie, in de gevallen die mij als literatuurwetenschapper interesseerden – fungeerden als instrumenten en bronnen van troost. Auteurs gaven aan dat ze literaire teksten schreven om anderen troost te bieden en lezers beweerden dat zij fictie lasen in hun zoektocht naar troost. Of, minder intentioneel voorgesteld: dat ze, zonder ernaar op zoek te zijn, getroost werden door wat ze lasen.

De vraag naar de verhouding tussen ‘troost’ en ‘literatuur’, zo schreef ik in de inleiding tot mijn Engelse boek, roept meteen verschillende nevenvragen op. Hoe komt het dat we ons laten troosten door personages in boeken die producten van de verbeelding zijn, terwijl we die troost ook kunnen halen bij echte mensen? Meer nog, waarom slagen die personages er vaak in ons te troosten, terwijl onze vrienden en familieleden dat even vaak niet kunnen? Op basis van welke krachten werkt de troostende magie van de literatuur? Wat zijn de voorwaarden voor die troostende werking? Waar zit de troost van de literatuur juist? In wat we lezen of in hoe we lezen? In wat een auteur zegt of in hoe hij of zij dat doet? Komt de troost van de literatuur voort uit het vermogen van de fictie om ons naar andere horizonten te verplaatsen, weg van wat ons verdriet doet en de troost dus nodig maakt? Of schuilt ze juist in het vermogen van die fictie om ons beter (meer? krachtiger?) te confronteren met wat ons verdriet doet?

De Covid 19-pandemie van de voorbije jaren maakte duidelijk dat velen mijn fascinatie voor de troost van de literatuur deelden – niet alleen vakgenoten, maar ook, en voor mij belangrijker, lezers buiten de academische wereld. We leken de voorbije jaren met zijn allen op zoek te zijn naar troost, en velen onder ons vonden die in de boeken die we lazen. De heilzame werking van literatuur bleef hoog op de agenda staan, met dank aan de toegenomen leestijd in *lock-down*-land. Boekhandels werden plekken waar men essentiële welzijnsproducten bleek te verkopen, leesgroepen vonden elkaar ook moeiteloos online en schrijvers schreven duchtig over hoe het lezen van Camus (*De pest*, vanzelfsprekend!) ons door de gezondheids crisis kon leiden.

Al voor Covid was de gedachte dat lezen troostend werkt aan een opmars bezig. In nogal wat reflecties over het onderwerp wordt de troost van het lezen gezien als een ontsnappingsmiddel: het lezen leidt ons weg (voor even toch) van de problemen die de pijnlijke werkelijkheid waarin we ons bevinden, bepalen. Troost is hier het resultaat van het niet onder ogen hoeven te zien van die pijnlijke werkelijkheid, van het vinden van verlichting in de afleiding die het lezen ons biedt. “Boeken hebben het vermogen om je naar een ander leven te transporteren” (8), schrijven bibliothérapeuten Ella Berthoud en Susan Elderkin in hun inleiding tot *De boekenapotheek*, hun in 2013 in vele talen verschenen encyclopedie van literaire leesvoorschriften. Boeken zorgen voor afleiding, en dat, zo weten we sinds Montaigne, kan een goede trooststrategie zijn.

Dat is ook wat de auteurs van *De Boekenapotheek* beklemtonen: de boeken waarin we op zoek gaan naar troost, nemen een deel van ons verdriet weg of ze doen dat voor een tijdje. De troost van de afleiding is evenwel niet louter escapisme. De ontsnapping in onze verbeelding beperkt zich niet tot de gekoesterde gelegenheid om de ogen te sluiten voor het eigenlijke probleem waarvoor we troost zoeken, aangezien de romans die we lezen ons ook in staat stellen, zoals Berthoud en Elderkin in de inleiding van hun boek schrijven, “door een heel andere bril naar de wereld te [...] kijken” (8). Wat zij aanduiden als “het vermogen van literatuur om af te leiden en je naar een andere plek te brengen” (8) verdoezelt niet het eigenlijke probleem dat ons doet lijden; het

brengt er ons juist naar terug, en werpt daarbij een nieuw licht op ons lijden. En op basis van dat nieuwe perspectief helpen romans (of andere literaire geschriften) ons om ons lijden beter of gedeeltelijk onder controle te krijgen, zodat we kunnen verder gaan met ons leven.

In mijn lezing wil ik, aan de hand van een aantal Nederlandstalige publicaties – leesvoorschriften over Nederlandstalige romans in *De boekenapotheek*, Thomas Blondeau's *De boekendokter*, maar even goed bloemlezingen met verhalen die worden gebruikt in Samen Lezen-groepen – nagaan welke antwoorden auteurs, die zich expliciet als bibliotherapeut voorstellen, geven op een aantal van de vragen die ik hiervoor al opsomde. De topos van de troost van de literatuur is immers structureel verbonden met de premissen van de bibliotherapie: de gedachte dat het lezen van boeken ons mentaal welzijn verhoogt en om die reden ook helend kan zijn. Ik wil verder in mijn lezing nadenken over welke kwaliteiten literaire teksten horen te hebben volgens degenen die sterk overtuigd zijn van deze gedachte. Ik ga dieper in op drie van die kenmerken, en probeer duidelijk te maken hoe ze met elkaar samenhangen:

1. de gedachte dat de tekst de lezer 'aanspreekt', waarbij die aanspreking als een bepalende voorwaarde wordt gezien voor de persoonlijke verhouding die de lezer met de tekst kan aangaan;
2. de gedachte dat de tekst een voor de lezer 'herkenbare' ervaringswerkelijkheid presenteert;
3. de gedachte dat de tekst de verbeelding van de lezer prikkelt, en op basis van die stimulans uitnodigt tot het verwerven van de persoonlijke verhouding waarvan hiervoor sprake was.